

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI**

*Əlyazması hüququnda*

**AZƏRBAYCAN TARİXİ POEMALARINDA ƏDƏBİ  
ŞƏXSİYYƏTLƏRİN BƏDİİ OBRAZI**

İxtisas: 5716.01 – “Azərbaycan ədəbiyyatı”

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Sitarə Hüseyn qızı Əlizadə**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi  
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

**AVTOREFERATI**

**Naxçıvan – 2024**

Dissertasiya işi Naxçıvan Dövlət Universitetinin "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

**Elmi rəhbər:** Filologiya elmləri doktoru, dosent  
**Fərman Yunis oğlu Xəlilov**

**Rəsmi opponentlər:** Filologiya elmləri doktoru, professor  
**Bədirxan Balaca oğlu Əhmədov**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
**Şəhla Kifayət qızı Şirəliyeva**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
**Həsənəli Cahangir oğlu Eyvazov**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Naxçıvan Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.39 Dissertasiya Şurası

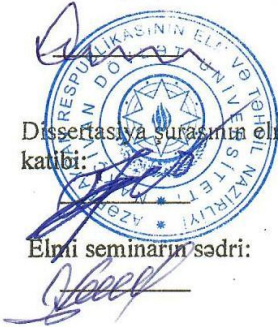
Dissertasiya şurasının sədri: AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor  
**Əbülfəz Aman oğlu Quliyev**

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
**İman Zeynalabdin oğlu Cəfərov**

Elmi seminarın sədri:

Filologiya elmləri doktoru, dosent  
**Lütvyyə Süleyman qızı Əsgərzadə**



## GİRİŞ

**Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi.** Azərbaycan xalqı dünya-bəşər mədəniyyətinə çoxsaylı görkəmli şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Çoxəsrlik inkişaf tarixinə malik olan Azərbaycan ədəbi ənənələri həm də yetirdiyi çoxsaylı görkəmli şəxsiyyətlərlə dünya mədəni xəzinəsinin zənginləşməsinə töhfələr vermişdir. Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətayi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Şəfi Vazeh, Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Fətəli Axundzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, habelə dünya mədəniyyət tarixi üçün əlahiddə mövqə təşkil edən Məhsəti Gəncəvi, Xurşidbanu Natəvan, Heyran xanım, Qönçəbəyim kimi qadın şairlərin və başqalarının yaradıcılıqları, ədəbi şəxsiyyətləri və mühitləri Azərbaycan xalqının zəngin mədəni-tarixi mühiti və milli-mənəvi dəyərlərinin öyrənilməsi baxımından olduqca zəruri ehtiyac təşkil etmişdir. Çünki bu tanınmış şəxsiyyətlərin yetişməsi üçün zəngin bir mədəni mühit və tarixi-mənəvi şərtlər tələb olunduğu kimi, onların yetişməsi və fəaliyyəti də dövrə, zamana və onun inkişaf istiqamətinə təsirsiz qalmamış, mədəni zənginliyin formalaşmasında müstəsna xidmətlər göstərmişlər. Bu ədəbi şəxsiyyətlər həm Azərbaycan, həm də dünya xalqları tərəfindən mühüm xidmətlər göstərmiş şəxsiyyətlər olaraq dəyərləndirilmiş, Nizami Gəncəvi “dünya ədəbiyyatının korifeyi”, Nəsimi “intibah şairi”, Məhəmməd Füzuli “qəlb şairi”, Hüseyn Cavid “sülh və humanizm şairi” olaraq qiymətləndirilmiş, müxtəlif nöqteyi-nəzərlərdən öyrənilmələri zərurətə çevrilmişdir. Təsadüfi deyil ki, milli-mədəni irsin ağır sütunlarını təşkil edən belə ədəbi şəxsiyyətlərə poetik ehtiram və dəyər olaraq sonrakı yaradıcı nəsillər tərəfindən qiymətli əsərlər, o cümlədən çoxsaylı poemalar həsr edilmişdir. Bu ədəbi şəxsiyyətlərə həm öz zamanlarında, həm də sonralar həsr edilən ədəbi əsərlər, hətta kiçikhəcmli bədii mətnlər Azərbaycan mədəni tarixinin müəyyən mərhələsi və ədəbi ənənələrinin öyrənilməsi üçün etibarlı mənbələrə çevrilmiş, ədəbi yaddaş və gələcəyə dərin stimül qaynağı təşkil etmişdir. Klassik irsin milli-mədəni dəyər və yaddaşda tutduğu əhəmiyyətli yerdən irəli gəlmişdir ki, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra

keçmiş ədəbi təcrübə və mədəni xəzinəni təşkil edən klassik irsimizin görkəmli nümayəndələri və ədəbi mənbələrinə qarşı protekultçuluq mövqeyindən yanaşılaraq “zərərli abidələr” hesab edilərək öyrənilməsinə qadağalar tətbiq edilmişdir. Həm də bu zərurətdən irəli gələrək Azərbaycan şair və yazıçıları klassik irsin əbədiyaşar şəxsiyyətlərinə və onların yetişdiyi əhəmiyyətli mədəni dövrə həsr edilən poemalar ərsəyə gətirməklə ədəbi yaddaşımızı zənginləşdirmiş və hifz etmişlər. Tariximizin və mədəniyyətimizin ən böyük hamisi, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev xalqımızı dünyada təmsil edən şəxsiyyətlərimizi dəyərləndirərək demişdir: *“Tariximizdə hər bir şəxsiyyətin öz yeri var... Tariximiz çox zəngindir və biz bunu vaxtaşırı xalqa çatdırmalıyıq”*<sup>1</sup>. Ulu Öndərin vaxtilə Nizami Gəncəvinin yuvarlaq olmayan 840 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında sovet rəhbərləri ilə danışıqları zamanı *“Nizami Gəncəvi elə bir şəxsiyyətdir ki, onun yubileyini hər il keçirmək lazımdır”*<sup>2</sup> kimi yanaşması da ədəbi-tarixi şəxsiyyətlərimizə qayıtmaq ehtiyacını özündə tam mənasında ehtiva etmişdir. Həmçinin sovet dövründən etibarən Azərbaycan xalqının müdrik oğlu Heydər Əliyev Məhəmməd Füzuli yaradıcılığına türk dünyasının ortağ dəyəri olaraq yanaşmış və birləşdirici dəyər olaraq qiymət vermişdir. Ümumiyyətlə, ədəbi şəxsiyyətlər həm də xalqlar arasında etibarlı mədəni-mənəvi körpü olaraq mühüm xidmətlər göstərmiş, müxtəlif mədəniyyətlər və xalqların dostluğunda əhəmiyyətli rol oynamışlar. Ulu Öndər Heydər Əliyevin milli dəyərlərə qayğı və bağlılığının nəticəsidir ki, ölkəmizdə ədəbi şəxsiyyətlərin yubileylərinin keçirilməsi bir ənənə təşkil etmiş, 2019-cu il “Nəsimi ili”, 2021-ci il “Nizami Gəncəvi ili” elan edilmiş, 2024-cü ildə M.Füzulinin anadan olmasının 530 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında sərəncam imzalanmışdır və s. *“Azərbaycanda tariximizin görkəmli səhifələrini yad etmək, tariximizi bugünkü və gələcək nəsillərə daha da geniş anlatmaq, xalqımızın,*

---

<sup>1</sup> Müstəqilliyimiz əbədidir / I c. [https://files.preslib.az/projects/heydaraliyev/musteqillik\\_ebooks.pdf](https://files.preslib.az/projects/heydaraliyev/musteqillik_ebooks.pdf) s. 104

<sup>2</sup> “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının növbəti iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin giriş sözü [Elektron resurs] // <https://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=az&page=18862>

*millətimizin tarixini dünyaya nümayiş etdirmək*<sup>3</sup> məqsədi ilə həyata keçirilən bu tədbirlər sayəsində xalqımızın milli düşüncəsi daim oyaq tutulmuşdur. Bu mənada Azərbaycan xalqının mühüm tarixi və mədəni dövrlərini, onun görkəmli xidmətləri ilə yaddaşlara yazılmış ədəbi şəxsiyyətlərini mövzu edən tarixi poemaların ciddi elmi təhlil və tədqiq predmetinə çevrilməsi aktuallıq kəsb edir.

Ədəbiyyatşünasların da qeyd etdiyi kimi, ədəbiyyatın əhəmiyyətli janrlarından olan tarixi poemalarda tarixi şəxsiyyətlərimiz, qəhrəmanlıqlarla və faciələrlə dolu olan uzaq və yaxın keçmişimiz bu janrın güzgüsündə daha aydın əksini tapmaq imkanı əldə etmişdir. Çoxsaylı Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin bir surət olaraq bədii obrazlarının tarixi poema janrına gətirilməsinə güclü maraq hər şeydən əvvəl mənəvi tələbatla, poetik şəxsiyyətlərin xalq taleyinə daxili yaxınlıqları ilə bağlı olmuşdur. Bu cəhətdən mövzunun aktuallığı və əhəmiyyəti həm də ondadır ki, klassik irsimizin çoxsaylı görkəmli simalarının həyat, yaradıcılıq və fəaliyyətləri müxtəlif yanaşmalar aspektindən öyrənilmə müstəvisinə gətirilmiş, ciddi elmi təfərrüatları ilə tədqiq və təhlil edilmiş, eyni zamanda Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin müxtəlif əhəmiyyətli dövrləri araşdırılmaqla mühüm bir vəzifə həyata keçirilmişdir. Bu tədqiqat əsərində də böyük mütəfəkkir sənətkarlara həsr edilən tarixi poemaların müəyyənləşdirilərək ədəbi təhlilə cəlb edilməsi həm bu mövzuda mövcud olan ədəbi külliyyatın ümumiləşdirilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edir, həm də həmin ədəbi şəxsiyyətlərin obrazları vasitəsilə ədəbi mətnlərdə ifadə edilən mühüm tarixi fikir, ideya və idealların, vacib çağırışların ayrıntıları ilə öyrənilərək ortaya çıxarılması aktuallıq nümayiş etdirir. Çünki təhlil obyektinə çevrilmiş tarixi poemalarda ədəbi şəxsiyyətlər və onları əhatə edən tarixi-mədəni hadisələr vasitəsilə şair və yazıçılarımız özlərinin fikir və düşüncələrini ifadə etmək kimi mühüm missiya ortaya qoymuş, ədəbiyyatdan milli mücadilə, xalqın milli oyanışı, mübarizə ideallarının təbliği və xalqın mücadiləyə hazırlığı

---

<sup>3</sup> “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi üzrə Dövlət Komissiyasının növbəti iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin giriş sözü [Elektron resurs] // <https://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=az&page=18862>.

istiqamətində istifadə etmişlər.

Sovet dövründən fərqli olaraq, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra klassik ədəbi irsin yeni ədəbi-tənqidi müstəvidə, milli konsepsiya və azərbaycançılıq mövqeyindən öyrənilməsi və dəyərləndirilməsi ədəbiyyatımızın görkəmli simalarının bədii obrazının yaradıldığı tarixi mövzulu əsərlərin də tədqiqi zərurətini artırmışdır. İnsanları tərbiyə vasitəsi olaraq da ədəbi şəxsiyyətlərin obrazlarının yaradıldığı tarixi poemaların öyrənilməsinin əhəmiyyəti böyükdür. Belə ki, ədəbi şəxsiyyətlərin obrazının yaradıldığı tarixi poemalar ədəbi-tarixi, bədii-estetik dəyəri ilə də ədəbiyyatın tərbiyə rolunda mühüm faktor olaraq çıxış edir. Görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərin bədii obrazının yaradıldığı poemaların tarixi və milli dəyərlər baxımından yenidən öyrənilməsi həm də onların geniş oxucu kütləsinə çatdırılması, kütləviləşməsi və təbliği baxımından öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır ki, bu da ədəbi şəxsiyyətlərin obrazının yaradıldığı əsərlərin öyrənilməsi ehtiyacını bir daha diqqət mərkəzinə gətirir.

Mirvarid Dilbazi, Nigar Rəfibəyli, Məmməd Rahim, İslam Səfərli, Rəsul Rza, Zeynal Xəlil, Əliəğa Kürçaylı, Nəbi Xəzri, Bəxtiyar Vahabzadə, Hüseyn Arif, Əli Kərim, Cabir Novruz, Qabil, Məmməd Araz, Söhrab Tahir, Fikrət Sadiq, Nəriman Həsənzadə, Musa Yaqub, Abbas Abdulla, Zəlimxan Yaqub, Ələkbər Salahzadə, Eldar Baxış, Rüstəm Behrudi və digər müəlliflər tərəfindən yazılmış çoxsaylı tarixi poemaları təhlilə cəlb etmək təkcə görkəmli sənətkarlarımızın tale yolunun, şəxsiyyətinin bədii təcəssümünü araşdırmaq baxımından deyil, həmçinin onların yaşayıb fəaliyyət göstərdikləri dövrün gerçəkliklərinin sənət dili ilə işıqlandırılması məsələlərini aydınlaşdırmaq, bütövlükdə ədəbi şəxsiyyətlərin obrazının bədii ədəbiyyatda yaradılması ilə bağlı bir sıra problemləri incələmək cəhətindən də əhəmiyyətli və faydalıdır. Bu mənada dissertasiya üçün seçilən mövzu özünəməxsus aktualığa malikdir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında həm ümumən poema janrı və poema nümunələrinin, həm də ayrıca ədəbi şəxsiyyətlərin əks olunduğu tarixi poema örnəklərinin öyrənilməsi ciddi problem və mühüm vəzifə olmuş, bu sahədə diqqətəlayiq əməli addımlar atılmışdır. Nüfuzlu ədəbiyyatşünas Azadə Rüstəmovanın

“Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları”<sup>4</sup>, professor Əliyar Səfərlinin “XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeiri”<sup>5</sup> adlı fundamental nəşrlərilə yanaşı, Rafiq Yusifoğlunun “Azərbaycan poemasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri”<sup>6</sup>, Xəlil Rzanın “Tarixi-romantik poema”<sup>7</sup>, Lətifə Qocayevanın “Rəsul Rzanın poemalarında süjet və qəhrəman”<sup>8</sup>, Vaqif Yusiflinin “Şəhidliyin zirvəsi: Azərbaycan ədəbiyyatında Nəsimi obrazı”<sup>9</sup>, Gülşən Behbudun “Rəsul Rza poemalarının bədii xüsusiyyətləri”<sup>10</sup> kimi tədqiqat əsərlərində ədəbi şəxsiyyət və poema janrının bəzi mühüm məsələlərinə toxunulmuş və bəhs edilmişdir. Bu əsərlərdə müəlliflər daha çox ayrı-ayrı ədəbi şəxsiyyətlərin bədii obrazları haqqında fikirlərini ifadə etməyə çalışmış, sırf tarixi poemalarda ədəbi şəxsiyyətlərin obrazları məsələsindən az və ya yarımçıq şəkildə bəhs edilmişdir. Dissertasiya işində klassik və müasir ədəbiyyatımızın görkəmli simalarının bədii obrazının yaradıldığı tarixi mövzulu poemalar dövrlər, mərhələlər üzrə sistemli şəkildə ilk dəfə olaraq tədqiq və təhlil olunur. Bütövlükdə Azərbaycan tarixi poemalarında ədəbi şəxsiyyətlərin bədii obrazının işlənmə səviyyəsi araşdırılan dissertasiya işi aktuallıq kəsb edir.

**Tədqiqatın obyektı və predmeti.** Ədəbiyyatımızda müxtəlif dövrlərdə yaşayıb-yaratmış şair, yazıçı və dramaturqlara həsr olunmuş çoxsaylı tarixi poemalar və onlar haqqındakı elmi-ədəbi materiallar tədqiqatın əsas obyektini təşkil edir. Araşdırmanın predmeti Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi şəxsiyyətin bədii obrazı probleminin

---

<sup>4</sup> Rüstəmov, A.C. Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları / A.C.Rüstəmov. – Bakı: Elm, – 1975. – 229 s.

<sup>5</sup> Səfərli, Ə.Q. XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan epik şeiri / Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Yazıçı, – 1982. – 266 s.

<sup>6</sup> Yusifoğlu, R.Y. Azərbaycan poemasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri / R.Y.Yusifoğlu. – Bakı: ADPU nəşriyyatı, – 2010. – 486 s.

<sup>7</sup> Rza, X. Tarixi-romantik poema // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1972, 29 iyul, – № 31.

<sup>8</sup> Qocayeva, L. Rəsul Rzanın poemalarında süjet və qəhrəman. (XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri) / L.Qocayeva. – Bakı: Elm, – 2006. – 428 s.

<sup>9</sup> Yusifli, V.Ə. Şəhidliyin zirvəsi: Azərbaycan ədəbiyyatında Nəsimi obrazı // Ədəbiyyat. – 2019, 02 fevral.

<sup>10</sup> Behbud, G. Rəsul Rza poemalarının bədii xüsusiyyətləri [Elektron resurs] // <https://kaspı.az/az/resul-rza-poemalarinin-bedii-xususiyyetleri>.

tədqiqidir.

**Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri.** Tədqiqat işində tarixi poemalarda ədəbi şəxsiyyətlərin obrazlarının necə yaradıldığı və hansı ədəbi-estetik məsələlərin ehtiva edildiyi təhlil və tədqiq problemi olaraq qarşıya məqsəd qoyulmuşdur. Bu məqsədi reallaşdırmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrının təşəkkülü və inkişafı tarixində ədəbi şəxsiyyətlərin obrazlarının yaradıldığı tarixi poemaların yeri və rolunu aydınlaşdırmaq, konkret bədii nümunələri müəyyənləşdirmək, tədqiqat müstəvisinə gətirməklə təhlil etmək;

- Poemalarda hansı ədəbi şəxsiyyətlərin obrazlarının yaradıldığını müəyyənləşdirmək, əsərləri təhlil yolu ilə ədəbi şəxsiyyət obrazlarının ədəbi-estetik məzmun və mahiyyətini ortaya çıxarmaq;

- Tarixi poemalarda yaradılmış ədəbi şəxsiyyətlərin bədii obrazlarını tarixilik və bədii şərtlilik, reallıq və irrealıq prinsipləri çərçivəsində tədqiqata cəlb etmək, ədəbi şəxsiyyət və zaman, ədəbi şəxsiyyət və tarixi-mədəni mühit, tarixi dövr, müasir reallıq, müəllif mövqeyi kimi məsələləri tədqiq edib dəyərləndirmək;

- Ortaya qoyulmuş elmi problemə mövcud elmi-nəzəri və tənqidi nöqteyi-nəzərdən yanaşaraq səbəb-nəticə məsələlərini ortaya çıxarmaq;

- Ədəbi şəxsiyyətlərin obrazlarının yer aldığı poemaların təhlili fonunda milli-ictimai tarix, yaddaş və düşüncənin qorunması, saxlanması və gələcək nəsillərə ötürülməsi məsələlərini milli tarixi düşüncə və idellərin formalaşması, milli şüurun oyanışı və müstəqilliyin əldə edilməsi, habelə milli dəyərlərin yaşadılması kimi mühüm missiya və məsələlər kontekstində araşdırmaq, bədii nümunələri azərbaycançılıq, milli dövlətçilik, türkçülük və dünyəvilik konsepsiyası əsasında tədqiqata cəlb etmək;

- Ədəbi şəxsiyyətlərin obrazlarının yaradıldığı poemaların tədqiqatı prosesində ədəbi şəxsiyyət, bədii obraz, qəhrəman və tarixi reallıq məsələlərinin həllinə sənətkarların necə nail olduğuna elmi cəhətdən aydınlıq gətirmək;

- Tədqiqata cəlb olunan bədii nümunələrin dil-üslub xüsusiyyətlərini, mövzu və ideyasını, sənətkarlıq məziyyətlərini,



həmçinin əsərlərdə tarixilik prinsipinin gözlənmə səviyyəsini dəqiqləşdirmək.

**Tədqiqat metodları.** Dissertasiyada müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının müvafiq təcrübəsinə və nailiyyətlərinə istinad olunaraq analiz və sintez, induksiya və deduksiya, müqayisəli, abstraktlaşdırma, təsviretmə və b. tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

**Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar.** Dissertasiya işində görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərin obrazlarının yaradıldığı tarixi poemaların tədqiqata cəlb olunması nəzərdə tutulmuşdur. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində aşağıdakı müddəalar müdafiəyə çıxarılır:

- Görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərin obrazının yaradıldığı tarixi poemalar sistemli şəkildə, dövrlər, mərhələlər üzrə tədqiqata cəlb olunur;

- Orta əsrlər dövründə yaşayıb yaradan görkəmli ədiblərin bədii obrazının yaradıldığı tarixi poemalar tarixi qaynaqlar, ədəbi mənbələr əsasında müqayisəli şəkildə təhlil olunur, bədii nümunələr tarixilik və müasirlik prinsipinə uyğun olaraq öyrənilir, tarixdəki şəxsiyyətlə əsərdəki şəxsiyyət müqayisəli şəkildə araşdırılır;

- Görkəmli ədəbi simaların obrazının yaradıldığı tarixi poemalar görkəmli şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyəti, irsinin öyrənilməsi, təbliğinin əsas vasitəsi kimi təqdim olunur;

- Təhlilə cəlb olunan bədii nümunələrdə tarixi reallıq və müəllif mövqeyi, müasir gerçəklik problemi tarixi qaynaqlar, ədəbiyyatşünaslığın dəyərləndirmələri, müəllifin fərdi təfəkkürü nəzərə alınmaqla araşdırılır;

- Görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərin obrazının yaradıldığı tarixi poemalarla yanaşı, ədəbi simalara həsr olunan, ithaf olunan bədii nümunələrdə ədəbi qəhrəmanın yaradıcılığından bəhrələnmə faktları diqqət mərkəzinə çəkilir, hadisələrin inkişafında yaradıcı bəhrələnmənin meyarı müəyyənləşdirilir.

**Tədqiqatın elmi yeniliyi.** Azərbaycan tarixi poemalarında ədəbi şəxsiyyətlərin bədii obrazının tədqiq edildiyi dissertasiyada aşağıda ümumiləşdirildiyi kimi bir sıra elmi yeniliklər əldə edilmişdir:

- İlk dəfə tədqiqatda ardıcıl, əhatəli və sistemli olaraq ədəbi şəxsiyyətlərin obrazlarının yaradıldığı poemalar müəyyənləşdirilmiş,

mövzu-məzmun, ideya-estetik və problematik məsələlər kontekstində təhlil və tədqiq edilmişdir;

- Bu günə qədər tarixi poemalarda obrazları yaradılan ədəbi şəxsiyyətlərdən bəhs edən ayrı-ayrı əsərlər olsa da, ilk dəfə bu tədqiqat əsərində ədəbi şəxsiyyətlərin bədii obrazının tarixi poemalarda işlənmə problemi sistemli şəkildə tədqiq və təhlil olunmuşdur;

- Tədqiqat işində tarixi poemalarda əks etdirilən ədəbi şəxsiyyətlərin obrazları şəxsiyyət, zaman, tarixi dövr, müasir gerçəklik və müəllif mövqeyi kontekstində tədqiqata cəlb edilərək əhatəli və təfərrüatlı elmi qənaətlər ortaya qoyulmuşdur;

- Dissertasiyada ədəbi şəxsiyyətlərin obrazlarının yaradıldığı tarixi poemalar təhlil olunarkən tarixi gerçəklik və bədii şərtlilik, reallıq və irrealıq, tarixilik və sərbəst yanaşma və s. kimi problemlər geniş elmi müstəviyə çıxarılmış, bədii nümunədə tarixi həqiqət və yazıçı təxəyyülünün rolu müəyyənləşdirilmiş, ədəbiyyatşünaslıqdakı məsələyə münasibətdəki meyar əsas alınmışdır;

- Dissertasiyada ilk dəfə ümumi şəkildə Azərbaycan ədəbi şəxsiyyətlərinin obrazlarının əks olunduğu tarixi poemalar ədəbi-estetik və xronoloji-problematik məsələlər işığında qruplaşdırılaraq tədqiqata cəlb olunmuşdur;

- Ədəbi şəxsiyyətlərin bədii obrazının yaradıldığı tarixi poemalar öyrənilərkən əsərlərin dil-üslub xüsusiyyətləri, sənətkarlıq məziyyətləri də təhlil obyektinə çevrilmişdir;

- Dissertasiya işində ədəbi şəxsiyyətlərin obrazları yaradılan bədii nümunələr ədəbiyyatşünaslığın, ədəbi-tənqidin də fikirləri nəzərə alınaraq tədqiq olunmuş, həmçinin sovet dövrü tədqiqatlarına da müstəqillik dövrünün meyarları ilə aydınlıq gətirilmişdir.

**Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti.** Seçilmiş mövzunun tədqiqi görkəmli söz ustalarının obrazının Azərbaycan tarixi poemalarında bədii təcəssümünün araşdırılması, ümumiyyətlə, aid nümunələr timsalında ədəbi şəxsiyyətin bədii obraz səviyyəsində təqdiminin müvafiq yol və vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi baxımından özünəməxsus əhəmiyyətə malikdir.

Dissertasiya işindən bu istiqamətli tədqiqat işlərində istifadə oluna bilər. Ədəbi şəxsiyyətlərə tarixi poema həsr etmiş bir sıra

görcəmli şairlərin yaradıcılığının tədrisi və tədqiqi zamanı da dissertasiyadan istifadə edilə bilər.

**Aprobasiyası və tətbiqi.** Dissertasiyanın mövzusu Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi Şurasının 31 yanvar 2017-ci il tarixli (protokol №05) iclasında təsdiq olunmuşdur. Mövzu Azərbaycan Respublikası Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirilməsi Şurası Filologiya Problemləri üzrə Elmi Şuranın 16 may 2018-ci il tarixli (protokol №05) iclasında qeydiyyata alınmışdır. Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin çap etdirdiyi 15 elmi məqalə və konfrans materialında öz əksini tapmışdır. Bunlardan 1 məqalə və 1 konfrans materialı xaricdə çap olunmuşdur, 2-si Respublika Elmi konfrans materialı, 1-i beynəlxalq yerli konfrans materialı, 10-u yerli məqalədir. Nəşr olunmuş məqalə və konfrans materialları dissertasiyanın fəsil və paraqraflarını əhatə edir. Tədqiqatın nəticələri haqqında Cəlil Məmmədquluzadənin 150 illik yubileyinə həsr olunmuş “Dünyada sözdən böyük yadigar yoxdur” mövzusunda Respublika elmi konfransında (Naxçıvan, 2019), “XX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti” mövzusunda Respublika elmi konfransında (Naxçıvan, 2020), Humanitar və ictimai elmlər üzrə I Beynəlxalq elmi konfransında (Bakı, 2020), 7-ci Beynəlxalq İqtisadiyyat və Sosial Elmlər Konfransında (7th International Conference on Economics and Social Sciences, Kyrenia, TRNC) məruzələr edilmişdir.

**Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı.** Dissertasiya işi Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

**Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi.** Dissertasiya işi “Giriş”, 3 fəsil, “Nəticə” və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın “Giriş” hissəsi 9 səhifə – 16122 işarə, I fəsil 64 səhifə – 105773 işarə, II fəsil 63 səhifə – 109249 işarə, III fəsil 28 səhifə – 46437 işarə, “Nəticə” 3 səhifə – 4242 işarə olmaqla işin ümumi həcmi istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 169 səhifə – 281827 işarədir.

## **DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU**

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və

işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektı və predmeti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti, eləcə də dissertasiyanın aprobeasiyası haqqında məlumat verilmişdir.

I fəsil **“Azərbaycan ədəbiyyatında el sənətkarlarına və orta əsrlər şairlərinə həsr olunmuş tarixi poemaların ideya-bədii xüsusiyyətləri”** adlanır və üç paragrafdan ibarətdir. **“1.1. Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi poemanın təşəkkülü və əsas inkişaf mərhələləri”** paragrafında Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi poemanın yaranması, təşəkkül tarixi, janrın spesifik xüsusiyyətləri və ədəbiyyatşünaslığın müəyyən etdiyi meyarlarla bədii nümunələrin müqayisəsi aparılmışdır.

Köklü ənənələrə malik olan poema janrı Azərbaycan ədəbiyyatında zəngin inkişaf yolu keçmişdir. Ədəbiyyatımızda poema janrının yaranma tarixindən söhbət düşəndə ilk növbədə Xaqaninin **“Töhfətül-İraqeyn”** poeması yada düşür. Bu janr sonrakı dövrlərdə Nizami, Füzuli yaradıcılığı ilə əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşmiş, keçən əsrin görkəmli söz ustalarının yaratdığı nümunələrlə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, yeni ədəbi istiqamət və mövzu rəngarəngliyi qazanmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, XX əsrin 30-cu illərindən etibarən milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilib qiymətləndirilməsi, zaman-zaman bu dəyərləri yaratmış, yaşatmış klassiklərimizin irsinin mənimsənilməsi zəminində mövzu, ədəbi qəhrəman baxımından yeni məzmunlu və strukturlu tarixi poemalar yaranmışdır. Poema janrının daha işlək forma olması, zamandan-zamana forma, şəkil olaraq təkmilləşərək dövrün tələblərinə asanlıqla uyğunlaşması janrın tarixi təkamülünü şərtləndirmişdir.

Orta əsrlərdə və XIX-XX yüzilliklərdə yaşayıb-yaratmış müxtəlif söz sənətkarlarına həsr olunmuş çoxsaylı tarixi poemaların bir qismi haqqında Azərbaycan ədəbiyyatının ədəbi yekunlarına həsr olunmuş materiallarda təhlillər aparılmış, poema janrının mövzu və struktur xüsusiyyətlərinə də diqqət yetirilmiş, bu janrın inkişafı müzakirə obyektinə çevrilmiş, sonrakı dövrlərdə **“Ədəbi proses”** məcmuələrində problemə münasibətdə Y.Qarayevin, Ş.Salmanovun, Ş.Alışarlının konseptuallığı ilə seçilən araşdırmaları diqqət çəkmişdir.

Qeyd edək ki, tarixi poemalarda hadisə və əhvalatların seçilməsi hansı cəhətdən aktualdırsa, ədəbi qəhrəmanın şəxsiyyəti, taleyi, mühiti, müasirləri, dünyagörüşü, yaradıcılığı barədə ifadə olunan poetik qənaətlər, lirik-epik düşüncələr də o cəhətdən əhəmiyyətlidir və mühüm səciyyə daşıyır. Xaqani, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vazeh, Axundov və digər klassiklərimiz haqqında böyük sənətkarlıqla yaradılmış tarixi poemalar elmi-ədəbi fikrimizi zənginləşdirən mənbə rolunu oynamışdır.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının mövzu, ideya, obraz, kompozisiya, bədii təsvir vasitələri baxımından zənginləşməsində və inkişafında mühüm rol oynamış M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, C.Cabbarlı, S.Vurğun, R.Rza haqqında yazılmış tarixi poemalarda isə ədəbi şəxsiyyətlərin xarakterinin bədii əksi zaman və məkan müstəvisində öz həllini tapmışdır. Tarixi təşəkkülünün yeni mərhələsində poema janrında mövzu axtarışları yeni tarixi mövzulu poemaların yaranmasına zəmin yaratmışdır.

**“1.2. Azərbaycan aşığına həsr olunmuş tarixi poemalarda el sənətkarlarına poetik ehtiram”** paraqrafında el sənətkarlarına həsr olunmuş tarixi mövzulu poemalar təhlil müstəvisinə gətirilmişdir.

Azərbaycan tarixi poemalarında xalqımızın tarixən yaratdığı zəngin bədii düşüncə nümunələri içərisində özünəməxsus sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə fərqlənən aşıq yaradıcılığına və bu qədim sənətin ən görkəmli nümayəndələrinin poetik obrazının canlandırılmasına da yer ayrılmışdır.

Buna görə də Azərbaycan aşığı, onların rəngarəng yaradıcılığı ədəbiyyatımızın ən görkəmli bədii söz ustalarının şeirlərində vəsf edilərək onlara poemalar həsr olunmuş, sənətkarların həyatı, mühiti, dövrün bir sıra ictimai-siyasi, sosial-mədəni prosesləri bədii planda canlandırılmışdır. Məmməd Rahimin “Sarı Aşıq”, Hüseyn Kürdoğlunun “Aşıq və Yaxşı”, Hüseyn Arifin “Dilqəm”, İslam Səfərlinin “Ələsgər” tarixi poemalarında el sənətkarlarının şəxsiyyəti, taleyi, mühiti, müasirləri, dünyagörüşü, yaradıcılığı barədə müəlliflərin poetik qənaətlərinin, lirik-epik düşüncələrinin araşdırılması və qiymətləndirilməsi aktuallıq kəsb edir.

Xalq şairi Məmməd Rahim XVII əsrdə yaşayıb-yaratmış,

“*cinaslı xalq bayatularının məharətli ustadı*”<sup>11</sup> kimi tanınan dəyərli el sənətkarı Sarı Aşığa eyni adda poema həsr edərək geniş elmi-mədəni ictimaiyyətə o qədər də məlum olmayan aşığın həyat və yaradıcılığını tanıtdırmağa cəhd etmişdir.

El sənətkarı Sarı Aşığın yaradıcılığının və onun nisgilli məhəbbətinin tərənnümü Hüseyn Kürdoğlunun da poetik düşüncəsində yer almışdır. Şairin 1993-cü ildə yazdığı “Aşıq və Yaxşı” poeması Azərbaycan tarixi poemaları içərisində şeirin forma və məzmun xüsusiyyətlərinə, poeziyamızın forma axtarışlarından bacarıqla istifadəyə görə seçilən dəyərli ədəbi nümunədir. Qeyd edək ki, Azərbaycan aşıq ədəbiyyatında qüdrətli söz sənətkarı, bayatı ustası olaraq adını tarixin yaddaşına yazan Sarı Aşığın yaradıcılığının araşdırılması Hüseyn Kürdoğlunun diqqət mərkəzində olmuşdur.

Öz yaradıcılığı ilə şifahi xalq ədəbiyyatına, aşıq sənətinə yaxın olan Hüseyn Arifin “Dilqəm” poeması gerçək adı Yəhya bəy olan, sevgilisinə ömürlük həsrət qalandan sonra Dilqəm kimi tanınan aşığın iztirablarının kədərli hekayətini tərənnüm etməyə başlamazdan əvvəl H.Arif aşıq poeziyasının tarixi inkişaf yolunu öyrənmiş, daxilən özündə güc toplayaraq Dilqəmin faciəsini qələmə almışdır.

İslam Səfəri yaradıcılığında xalq yaddaşına, xalq yaradıcılığına dərin bağlılıq duyulmaqdadır. Nəğməkar şairin yaradıcılığında aparıcı yerlərdən birini poemalar təşkil etdiyi kimi, onun poemaları da mövzu dairəsi, sənətkarlıq məziyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. İstedadlı şairin 1959-1962-ci illərdə qələmə aldığı “Ələsgər” poeması aşıq poeziyasının bütün növlərində oxucuları ovsunlayan əsərlər yaratmış ustad Aşıq Ələsgərə həsr olunmuş qiymətli bədii sənət nümunəsidir. Şairin “Ələsgər” poeması haqqında ədəbiyyatşünaslıq tədqiqatlarında maraqlı qeydlərə rast gəlirik: “*Şair bu poemanı yazarkən bütün Göyçə mahalını qarış-qarış gəzmiş, aşığın şagirdləri, müasirləri ilə söhbət etmiş, məlumat toplamışdır. Ona görə də “Ələsgər” poeması fərdi tərcümeyi-haldan kənara çıxan bütöv bir dövrü, onun ağı-qaralı günlərini, buxovlanmış sevgisinin iztirablarını göstərən bir əsərdir*”<sup>12</sup>.

---

<sup>11</sup> Əfəndiyev, P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. (Pedaqoji institutların tələbələri üçün dərslük) / P.Əfəndiyev. – Bakı: Maarif, – 1981. – 404 s.

<sup>12</sup> [http://anl.az/down/meqale/medeni\\_heyat/2013/dekabr/456.pdf](http://anl.az/down/meqale/medeni_heyat/2013/dekabr/456.pdf)

Fəslin **“1.3. Tarixi poemalarda orta əsrlər ədəbiyyatımızın klassiklərinin bədii obrazı”** paragrafında orta əsrlərdə yaşayıb-yaradan klassik ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrinə həsr olunan tarixi poemalar tədqiqata cəlb olunmuşdur.

XX əsrin müxtəlif onilliklərində qələmə alınmış tarixi poemalarda Məhsəti Gəncəvi, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Füzuli kimi intibah və orta əsrlərin sonrakı dövrünün görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərinin obrazı yaradılmışdır.

Poetik ilhamlı şairə Mirvarid Dilbazi 1940-1945-ci illərdə XII əsr Azərbaycan poeziyasının istedadlı simalarından olan ilk qadın şairə Məhsəti Gəncəviyə həsr olunmuş “Məhsəti” tarixi poemasını yazmışdır. Məhsəti obrazının dövrün qüdrətli şairəsi, mükəmməl savada malik insan, qadın hüquqlarının müdafiəçisi, xalqın savad alması yolunda cəfa çəkən sənətkar kimi təqdim olunduğu əsər klassik epik şeiri formasında yazılmışdır.

Məhsəti Gəncəvi obrazı Nigar Rəfibəyli yaradıcılığında da öz ifadəsini tapmışdır. Onun “Məhsəti” tarixi poeması ədəbi-bədii məziyyətləri ilə, qaldırdığı ictimai-ədəbi problemlər etibarilə diqqətəlayiq əsərdir.

Zeynal Xəlilin “Şairin yuxusu” dramatik poemasının ilk variantı olan “Gəncə qartalı” 1978-ci ildə nəşr olunan ikinci variantda “Şairin yuxusu” adı ilə nəşr olunmuşdur. Əsərdəki bu dəyişiklik onun obrazlar sistemində və ideya məzmununda əhəmiyyətli yeniliyə səbəb olmuşdur. Əgər “Gəncə qartalı”nda süjet birbaşa ədəbi qəhrəmanın obrazının, dövrünün, müasirlərinin təsviri və üzləşdiyi amansızlıqla xarakterizə olunurdusa, “Şairin yuxusu”nda hadisələrin inkişafı məzmun və ideya baxımından əsas mahiyyət daşıyan yuxu motivi üzərində qurulmuşdur. Əsərin bu səpkidə yenilənməsi onun məzmununa da təsir etmişdir.

İmadəddin Nəsimi obrazının yaradıldığı, öz poetik səciyyəsi, ideya-bədii xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edən əsrlər içərisində Qabilin “Nəsimi”, Rəsul Rzanın “Son gecə”, Nəbi Xəzrinin “Mənim babam baxan dağlar”, Musa Yaqubun “Şirvan alverçisi və Nəsimi”, Ələkbər Salahzadənin “Od heykəli” poemaları xüsusilə fərqlənir.

Rəsul Rza həm ədəbi, publisistik yaradıcılığında, həm də “Son

gecə” poemasında Nəsimidən bəhs etmiş, onun mükəmməl obrazını yaratmışdır. Poemanın əvvəlində R.Rza qoca tarixlə həmsöhbət olur.

Nəsiminin vətən həsrətini, sevgisini tərənnüm edən Musa Yaqubun “Şirvan alverçisi və Nəsimi” poeması Nəsimi timsalında qürbətdə ömür sürüb, qürbətdə də vəfat edən didərgin şairlərimizə sanki ağı deyir. Musa Yaqub Hələbdə Nəsimi ilə Şirvanlı ipək alverçisini görüşdürür.

Ələkbər Salahzadənin 1969-cu ildə qələmə aldığı “Od heykəli” lirik-romantik poeması Nəsimi şəxsiyyətini yeni poetik obraz və fərqli ifadə vasitələri ilə kəşf etməyə yönəlmişdir. Müəllif Nəsiminin körpəliyindən başlayaraq qətlinədək keçən ömrünü poetikləşdirir, onu günəşə can atan varlıq kimi təsvir edir.

Xalq şairi Qabilin “Nəsimi” poeması təkcə mütəfəkkir şairə həsr edilmiş bədii nümunə deyil, janrın ən dəyərli əsərlərindəndir. Ədəbiyyatşünas Vaqif Yusiflinin qənaətinə görə, ədəbiyyatımızda “*Nəsimi obrazını ən dolğun şəkildə, özü də lirik-epik planda Qabil yaratmışdır*”<sup>13</sup>. Qabil Nəsimi yaradıcılığını və onun vəhdəti-vücut, hüsni-mütləq fəlsəfəsini Konyada, Ağ sarayda, Bağdadda, Hələbdə geniş xalq kütləsi axarında təsvir edir.

Azərbaycan tarixi poemasının mövzu dairəsində Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin qurucusu, hökmdar-şair Şah İsmayıl Xətaiyə həsr olunan dəyərli sənət nümunələrindən biri də təbli şair Eldar Baxışın “Çaldıran döyüşü” poemasıdır. Poema öz mövzu və ideyası, sənətkarlığı, dil-üslub xüsusiyyətləri ilə janrın diqqətəlayiq nümunəsi kimi əhəmiyyətlidir. Poemada Xətaiyə müraciətlə müəllif həm Xətai dövrünün, həm də öz dövrünün bir sıra ictimai-siyasi məsələlərinə ayıq münasibətini ortaya qoyur.

**Dissertasiyanın II fəslə “XIX əsr - XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələrinin bədii obrazı tarixi poemalarda”** adlanır. Bu fəsil iki paraqrafdan ibarətdir. “**2.1. XIX əsrin ədəbi şəxsiyyətləri tarixi poemalarda**” paraqrafında N.Xəzrinin və A.Abdullanın M.Ş.Vazeh haqqında yazdıqları

---

<sup>13</sup> Yusifli, V. Şəhidliyin zirvəsi: Azərbaycan ədəbiyyatında Nəsimi obrazı // Ədəbiyyat. – 2019, 02 fevral. – № 4 (5179).



“Heykəlsiz abidə” və “Vazeh”, N.Kəsəmənlinin Ağabəyim ağaya həsr etdiyi “Yaddan çıxmaz Qarabağ”, M.Rahimin və H.Arifin X.Natəvan obrazını canlandırıdığı “Natəvan”, S.Rüstəmin M.F.Axundzadəyə həsr etdiyi “Səbuhini düşünərkən” poemalarının ədəbi-bədii məziyyətləri, struktur elementləri, dili, üslubi özünəməxsusluqları, bədii nümunələrdə tarixi reallıqların bədii əksi məqamları kimi istiqamətlər tədqiq və təhlil olunmuşdur.

Nəbi Xəzrinin 1979-1982-ci illərdə yazdığı “Heykəlsiz abidə” mənsur poeması M.Ş.Vazehin keşməkeşli həyatına, dövrünə, onu əhatə edən mühitin reallıqlarının əksi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Abbas Abdullanın “Vazeh” poeması da Mirzə Şəfi Vazeh obrazının yaradıldığı dəyərli bədii nümunələrdəndir. Poemada lirik ricət, təsvir və ifadə ustalığı, obrazın psixologiyasını duymaq və canlandırmaq zəif olduğu kimi, tarixdəki Mirzə Şəfi eyniyyət təşkil edir.

Dövrünün görkəmli şəxsiyyətlərindən olan Ağabəyim ağa Cavanşirin ədəbi obrazı Nüsrət Kəsəmənlinin “Yaddan çıxmaz Qarabağ” epik-dramatik poemasının predmetini təşkil edir. N.Kəsəmənli Ağabəyim ağanın qürbət yolunu emosional duyğularla vermiş, təsirli ifadələrlə qəlbinin ağrı-acısını dilə gətirmişdir. Poemanın ruhunu, canını təşkil edən Vətənə məhəbbət ideyası qəhrəmanın bütün taleyində izlənilir. Poema Qarabağ mövzusunda yazılan ən yaxşı tarixi mövzulu əsərlər sırasındadır.

Məmməd Rahimin 1962-ci ildə qələmə aldığı “Natəvan” poemasında Xurşidbanu Natəvan poetik məhəbbətlə vəsf olunur. 16 hissə və sonluqdan ibarət olan poemada Natəvanın həyatı, taleyi, zəmanəsi canlandırılmış, şairənin dövrədən narazılığının səbəbi poetik misralarda açılmışdır.

XX əsrin ikinci yarısı Azərbaycan poeziyasında mövzu dairəsi, sənətkarlıq məziyyətləri, canlı dili, kövrək ruhu, zərif duyğuları, incə deyimli ifadələri ilə diqqəti cəlb edən söz ustadlarından olan Hüseyn Arif 1971-ci ildə “Natəvan” poemasını oğlu Arifin kədərli taleyinə və əziz xatirəsinə həsr etmişdir. Taleyində Natəvan ömrünə düşmüş övlad itirməyin acısını yaşamış H.Arif təkə özünün qalan ömrünün üzüntüsünü deyil, həm də övlad dərdinin bir nikbin ruhlu şairin yaradıcılığını qəm, kədər üzərində kökləndiyinin əyanılığını yaratmışdır.

M.F.Axundovun ədəbi obrazı yaradılan S.Rüstəmin “Səbuhini düşünərkən” və Tofiq Bayramın uzunmüddətli səmərəli axtarışlarının nəticəsi olan “Yaralı nəğmə” adlı tarixi poemaları poetik axtarışların uğurlu bəhrələridir.

S.Rüstəmin “Səbuhini düşünərkən” poeması məzmun və forma baxımından janrın tələblərinə tam cavab vermədiyindən əsər daha çox süjetli şeiri xatırladır. 117 misralıq əsərdə ədibin ümumiləşdirilmiş portreti canlandırılır, dövrün real mənzərəsi təxəyyül imkanlarından istifadə edilərək təsvir edilir.

Tofiq Bayramın “Yaralı nəğmə” tarixi mövzulu poemasında epik nəql olunma və epik təsvirlərdən geniş istifadə olunmuşdur. 8 hissədən ibarət yazılmış poema M.F.Axundovun ədəbi ictimai fəaliyyətinin ilk dövrlərinə həsr olunmuşdur.

Süleyman Rüstəmin “Səbuhini düşünərkən”, Hüseyn Arifin “Onlar görüşdülər” və Tofiq Bayramın “Yaralı nəğmə” tarixi poemalarında güclü müəllif mütaliəsi, milli yangı, vətəndaşlıq qayəsinin istedadla birləşməsi nəticəsində mütəfəkkir dramaturqun bədii obrazı tarixi reallıqları təhrif etmədən yaradılır.

**“2.2. XX əsrin əvvəlləri realist ədəbiyyatımızın klassiklərinə həsr olunmuş tarixi poemaların əsas xüsusiyyətləri”** paraqrafında qeyd olunur ki, Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi irsi çoxsaylı dissertasiya və monoqrafiyalarda geniş şəkildə araşdırıldığı kimi, onun həyatını, mühitini mövzu alan bir sıra bədii əsərlər də yazılmışdır. Mirzə Cəlil obrazının yaradıldığı tarixi poemalar arasında öz estetik-bədii məziyyətləri, ideya bədii xüsusiyyətləri ilə seçilən nümunələr sırasında Əliğa Kürçaylının “Durnalar cənuba uçur” və Rüstəm Behrudinin “Daha gülə-gülə ağlamaq olmur” tarixi poemaları xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Ə.Kürçaylının “Durnalar cənuba uçur” poeması ithaf və 14 hissədən ibarət olmaqla C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığının Tiflis mərhələsini və “Molla Nəsrəddin” jurnalının buradakı nəşr dövrünü əhatə edir. Bu da onunla izah olunur ki, həmin dövrdə *“bir sıra mütərəqqi ziyalılar, eləcə də Cəlil Məmmədquluzadə özü 1903-cü ilin dekabr ayından etibarən Qafqazın əsas inzibati və mədəni mərkəzi*

*sayılan Tiflis şəhərində yaşayıb işləmişdir*”<sup>14</sup>.

Poemanın müqəddiməsində Ə.Kürçaylı parçalanmış Vətən dərđini, qardaşın qardaşa həsrətini dövrün haqsızlığı, işğalçı dövlətlərin özbaşınalığı kimi dəyərləndirir. “Durnalar cənuba uçar” poeması “Dərd nədir? – dünyada dərd çəkən bilər” epigrafi ilə başlanır.

C.Məmmədquluzadəyə həsr olunmuş Ə.Kürçaylının “Durnalar cənuba uçar” və R.Behrudinın “Daha gülə-gülə ağlamaq olmur” poemalarında dahi yazıçının bədii obrazı millətimizin tarix boyu üzləşdiyi faciəvi hadisələrlə sıx təmasda yaradılmışdır.

Məmməd Arazın “Mən də insan oldum” və “Qayalara yazılan səs” poemalarının orbitində sənətlə həyatın təması, sənətkar və zaman məsələləri işıqlandırılır. Sabirin həyatı, şəxsiyyəti, yaradıcılığından bəhs edən “Mən də insan oldum” poemasında Məmməd Araz yaşadığı dövrün sərt rejiminə baxmayaraq, örtülü vasitələrlə mənsub olduğu xalqın azadlığı və müstəqilliyi haqqındakı arzularını dolğunluqla ifadə etmişdir.

Məmməd Arazın “Qayalara yazılan səs” poeması Səməd Vurğun şəxsiyyətini, onun tükənməz ədəbi-bədii irsini hərtərəfli əhatə etmək və yenidən qiymətləndirmək baxımından dərin maraq və əhəmiyyət kəsb edir.

Bədii axtarışında poema janrının əsas yer tutduğu Xalq şairi Hüseyn Arifin 1962-ci ildə qələmə aldığı “Yolda” poemasının əsas qayəsini Səməd Vurğunun vətən torpağına, sadə zəhmət adamlarına, doğma vətənin taleyinə mənəvi bağlılığının sirrini açmağa yönəlmiş yozum təşkil edir.

Rəsul Rzanın Sabir obrazının yaradıldığı “Xalq şairi” poeması öz orijinal strukturu, bədii məziyyətləri ilə diqqətəlayiqdir. Azərbaycan tarixi poemasının mövzu dairəsində Sabirə çoxsaylı müraciətlər olunmuşdur. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin “Ağlar güləyən” poeması Sabirin anadan olmasının 100 illiyi ərəfəsində qələmə alınmışdır və 4 hissədən ibarətdir. Müəllif hər bölmədə Sabir

---

<sup>14</sup> Həbibbəyli, İ. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri / İ. Həbibbəyli. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2009. – 424 s., s.214.

həyatı və mühitinin bir dövrünü diqqət mərkəzinə çəkir, bölməyə uyğun olaraq Sabirin şeirlərindən epigraf verir. Sabirin mühitini, yaradıcılıq yolunu dərinlən incələyən Bəxtiyar Vahabzadə ədəbi fikrimizin iki nəhəng siması olan Sabir və Abbas Səhhət dostluğunu ön plana çıxarmışdır.

Görkəmli satira ustası Mirzə Ələkbər Sabirin obrazının yaradıldığı tarixi mövzulu poemalardan biri də Nəbi Xəzrinin “Dağlar dağımıdır mənim” poemasıdır. Poema öz estetik-bədii dəyəri ilə diqqəti cəlb etdiyi kimi, mövzu aldığı dövrü əhatə etməsi, Sabir irsi və şəxsiyyəti barədə mənbələrə uyğun, tarixilik prinsipini pozmadan dolğun məlumat verməsi baxımından da orijinal bədii nümunədir.

Fikrət Sadığın “Ömrün bir günü” poeması lirik ricət şəklində qurulsada, müəyyən məqamlarda təbiətin səsinə qulaq asan müəllif Sabir dərdlərini gecənin səssizliyinə bənzədir, yaxud böyük şairin zülmətə qorq olunmuş dünyası ilə gecənin qaranlığı, səssizliyi arasında bir bağ görür. Sabirə müraciətlə qələmə alınan maraqlı süjeti, hadisələrin axarı və dinamikası, yazı tərzı, üslubı səciyyəsi ilə diqqəti cəlb edən bədii nümunələrdən biri də Nəriman Həsənzadənin “Heybədə gəzən şeir” poemasıdır. Qeyd edək ki, Nəriman Həsənzadə yaradıcılığında tarixi mövzuların işlənmə məqamına verilən qiymət onun Sabirə müraciətlə qələmə aldığı “Heybədə gəzən şeir” poemasını da əhatə edir. Bu əsər poema janrının dəyərli örnəyi olaraq ədəbi fikir tariximizi zənginləşdirən əhəmiyyətli bədii nümunədir.

Görkəmli ədiblərimizin obrazının yaradıldığı, bədii məziyyətləri ilə diqqəti cəlb edən tarixi mövzulu poemalardan biri də görkəmli yazıçı-dramaturq, ictimai xadim olan Nəriman Nərimanova həsr olunmuş Rəsul Rzanın “Xalq həkimi” poemasıdır. Müəllif geniş lövhələrlə ötən əsrin əvvəlını - inqilabdan əvvəlki həyatın dolğun mənzərəsini yaradır. Aclıq, səfalət, cahillik, savadsızlıq, gerilik insanların acınacaqlı həyatı fonunda xalqın işıqlı ideyalar carçısı olan ümid yerlərindən biri - Xalq həkiminin gəlişi bayram təntənəsinə çevrilir.

Görkəmli dövlət xadimi, maarifçi, həkim, yazıçı-dramaturq Nəriman Nərimanov obrazının yaradıldığı tarixi mövzulu poemalardan biri də Nəriman Həsənzadənin “Nəriman” poemasıdır. Poema uzun müddət ictimai fikirdən uzaq tutulmuş, haqqında

qadağalar qoyulmuş, irsinin, həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsinə maneə olunmuş Nəriman Nərimanova həsr olunmuş, böyük milli təəssübkeşliyin ifadəsi olan, dili, üslubi özünəməxsusluğu ilə seçilən, Nəriman Həsənzadə üslubuna məxsus olan həzinlik, səmimiyyətlə qələmə alınmış dəyərli bədii nümunədir.

Ümumilikdə XX əsr realist ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrinin obrazının yaradıldığı tarixi mövzulu poemaların tədqiqi deməyə əsas verir ki, bir tərəfdən klassik ədəbi irsimizin bəzəyi olan poema janrı XX əsrdə də özü dəyərini saxlamış, digər tərəfdən forma və məzmun, ideya cəhətdən zənginləşmişdir.

**Dissertasiyanın III fəslı “Sovet dövrünün ədəbi şəxsiyyətləri tarixi poema müstəvisində”** adlanır və iki paraqrafdan ibarətdir. **“3.1. Repressiya qurbanlarının xatirəsinə poetik ehtiram”** paraqrafında Xalq şairi Rəsul Rzanın “Qızılgül olmayaydı”, Zəlimxan Yaqubun “Cavidin qız balası”, Nafilə Abuzərlinin “Eşq mələyi”, Nizami Muradoğlunun “Bu dünyanın məzarları ağlamaz” kimi tarixi-sənədli poemaları tədqiqatə cəlb olunmuşdur.

R.Rzanın M.Müşfiq haqqında yazdığı “Qızılgül olmayaydı” poeması poema-monoloq, poema-etiraf formasında yazılmışdır. Əsər repressiyaların – sosial faciənin nəticələrinə münasibət bildirmək, günahsız insanların ən ağır cəzalara məruz qalmalarının səbəb-nəticələrini açıb göstərmək, mədəniyyətimizə vurulmuş zərbənin miqyasını müəyyən etmək missiyasını həyata keçirir.

Rəsul Rzanın “Qızılgül olmayaydı” poeması haqqında tədqiqatlardan birində yazılır: *“R.Rzanın “Qızılgül olmayaydı” poemasında M.Müşfiqin yaddançıxmaz obrazı yaradılıb. Rəsul Rza “qüvvətli fitri istedad”, çağlar poetik təbə, həm ötkəm, çilğın, həm də kövrək, romantik bir təbiətə, kəskin və müstəsna hafizəyə malik olan Mikayıl Müşfiqə həsr etdiyi “Qızılgül olmayaydı” poemasında onun xarakteri haqqında səmimiyyətlə yazır:*

*“O hamıdan sadəydi,  
hamıdan açıq ürək.  
Uşaq kimi inanan,  
yetim kimi kövrək.  
Dilindəydi çox zaman*

*acığ, qəzəbi*"<sup>15</sup>.

Hüseyn Cavid və Mikayıl Müşfiq haqqında yazılmış Xalq şairləri Zəlimxan Yaqubun "Cavidin qız balası" və Rəsul Rzanın "Qızılgül olmaydı" tarixi poemaları ədəbiyyatın bu janrının nəhəng sosial hadisələrdən söz açmaq, "xalq" mövhumunu təsdiq etmək, çoxsaylı və zəngin xarakterli qəhrəmanlar yaratmaq, tarixi hadisələrə obyektiv qiymət vermək kimi xüsusiyyətlərinə söykənərək onların yaşadıkları ziddiyyətli dövrün fəsadlarını açıb göstərmək, bu dahilərin təmsalında bütöv bir xalqın faciəsinə poetik münasibət bildirmək amalı daşıyır.

Nizami Muradoğlunun 2010-cu ildə qələmə aldığı, yenidən işlənərək ikinci dəfə 2012-ci ildə nəşr olunan "Bu dünyanın məzarları ağlamaz" sənədli-lirik poeması Ərtoğrul Cavidə həsr olunmuşdur. Hüseyn Cavid və ailəsi, repressiya qurbanları, 1930-cu illərin dəhşətləri, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinə vurulan zərbələr əsərin əsas mövzusunun təşkil edir.

Poema Ərtoğrul Cavidin həyat xronikasına əsaslanır, onun anadan olmasından başlayaraq şair, bəstəkar və rəssam kimi qısa həyat və yaradıcılıq yoluna, ağır xəstəliyə mübtəla olaraq dünyasını dəyişməsinə qədər olan anları bədii lövhələrlə tərənnüm olunur. Onun kədərlə dolu həyatı 39 hissəli sənədli-lirik poemada təsvir olunur. Poemada tarixi və bioqrafik faktlara müəllifin münasibəti və yanaşması böyük maraq ifadə edir. Şair baş verənləri qələmə alarkən faktların dərinliyində yeni mənalar gəzir, o, bədii yozumunda hadisələrin milli motivlərinə üstünlük verir.

Cavid, Müşfiq, Cavad və çoxsaylı repressiya qurbanlarına həsr olunan hər bir əsər bu söz dühalarının adına, sənətinə, irsinə ehtiramdan yoğrulduğu üçün hər bir bədii nümunə həm ədəbi-nəzəri fikirdə, həm də oxucu yaddaşında əbədilik qazandı.

**"3.2. Ədəbi şəxsiyyət və lirik-epik düşüncə"** paraqrafında Səməd Vurğun obrazının yaradıldığı Balas Azəroğlunun "Ayrılarımı könül candan?", Məmməd Arazın "Qayalara yazılan səs", Hüseyn Arifin "Yolda", İsa İsmayılzadənin "Bir ömürlük gecə" poemaları

---

<sup>15</sup> Pənah, G., Əhmədli, S. Sənət, sənətkar və zaman / G.Pənahi, S.Əhmədli. – Bakı: UniPrint, – 2014. – 602 s.

tədqiq və təhlil olunmuşdur.

Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin “Nəriman” poeməsindəki “Hadi və əsgər” bölməsində görkəmli ədibin əzablarla keçən ömür yolu, müharibədə iştirakı, zamanında ona qiymət verilməməsi həssas qəlbli Nəriman Həsənzadə təfəkküründə təəssüflə dilə gətirilir.

Hüseyn Arifin coşğun təblə, Səməd Vurğun poeziyasına dərin ehtiramla, həm də görkəmli şairin şəxsiyyət olaraq mükəmməl obrazını yaratdığı “Yolda” poeması yüksək sənətkarlıq nümunəsi olaraq ədəbi tənqidin və oxucu kütləsinin diqqətini cəlb etmişdir. Poema maraqlı bir girişlə başlayır. Hüseyn Arif müəllif obrazı kimi iki istiqamətdə görünür - Səməd Vurğunun qoruduğu ənənələri davam etdirmək; Səməd Vurğunu müdafiə mövqeyində dayanmaq. Poemanın əvvəlində müəllif Səməd Vurğunun Vaqifə ucaldığı söz abidəsinin əhəmiyyətindən bəhs edir, nəsillər arasındakı mənəvi bağın ifadəsidir ki, Hüseyn Arif də Səməd Vurğuna epik-lirik abidə ucaldır.

Hüseyn Arifin “Seçilmiş əsərləri”nə yazdığı “Hüseyn Arif şeirinin cazibəsi” adlı ön sözündə professor Camal Mustafayev ədibin “Yolda” tarixi poemasının ədəbi, estetik-bədii dəyərini toxunaraq vurğulayır ki, Hüseyn Arif “Yolda” poemasında əslində Səməd Vurğunu xalqın mənəvi simvolu kimi səciyyələndirir. O, özü Vurğunun şair varisi olduğunu yenidən təsdiqlədi.

Məmməd Arazın Səməd Vurğuna həsr etdiyi “Qayalara yazılan səs” poeması yüksək bədiiliyi, estetik tutumu ilə diqqəti cəlb etdiyi kimi, Vurğun sənətinə poetik bağlılığın mükəmməl nümunəsidir.

İsa İsmayilzadənin “Bir ömürlük gecə” poeması fərqli nəzəri strukturda qurulan poemadır, Vaqif Səmədoğluna ithaf olunur. Yüksək şeiriyyəti ilə diqqəti cəlb edən poemada Səməd Vurğunun bürünc heykəli önündə dayanan şairin oğlu Vaqif Səmədoğlu ilə böyük şairin bir gecəlik dialoqu, xəyali görüşü təsvir olunur.

Azərbaycan tarixi poemalarının mövzu dairəsində Rəsul Rza, Əli Kərim və digər XX əsrdə yaşamış sənətkarlara həsr olunan bədii nümunələr də vardır ki, janrın, tarixi mövzulu poemaların içərisində dəyəri ilə diqqəti cəlb edir. Bu mənada Balayar Sadiqin “Çinar simfoniyası” poeması Rəsul Rza irsinə, sənətinə, şəxsiyyətinə məhəbbətin ifadəsi olaraq maraqlı doğurması, böyük şairin bədii portretinin yaradıldığı bu poemada sənətkarlıq xüsusiyyətləri, bədii

şərtlikdən məqamında istifadə, üslubi özünəməxsusluq, axıcı dil, tarixi koloritin canlandırılması kimi məqamlar ədəbi-nəzəri prinsiplərə uyğunluğu ilə diqqəti cəlb edir.

Epik poeziyamızda Əli Kərim irsinə və şəxsiyyətinə poetik ehtiramın ifadəsi olan Cabir Novruzun “Əli Kərim xatirəsi”, Yusif Həsənbəyin “Əli Kərim”, Balayar Sadiqin “Nar ağacının gülüoşə yuxusu” kimi poemaları da janrın diqqətəlayiq nümunələridir.

Rəsul Rzaya müraciətlə yazılan, ustad sənətkarın “Dədə çinar”a bənzədildiyi, müəllifin Rəsul Rzayla xəyali görüşü, ona ünvanladığı fikirlərinin geniş yer aldığı Balayar Sadiqin “Çinar simfoniyası” poeması öz orijinal quruluşu, zəngin fikir axımı, təsvir və ifadə vasitələri ilə diqqəti cəlb edir.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatın yekunları aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmiş və bu kimi nəticələrə gəlinmişdir:

- Poema janrının inkişafı sayəsində tarixi poema da yaranaraq janrın çoxçeşidliliyinə təkən vermişdir.

- Azərbaycan ədəbiyyatında mədəni-tarixi irsin və onu yaradanların ehtiramı və qorunub-hifz olunması məqsədi daşıyaraq tarixi poemalar ərsəyə gəlmiş, Xaqani, Məhsəti, Nizami, Nəsimi, Xətai, Füzuli, Vaqif, M.F.Axundzadə, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, M.Hadi, H.Cavid, M.Müşfiq, S.Vurğun və b. ədəbi şəxsiyyətlərə həsr olunmuş poemalar yaranmışdır. Ədəbi şəxsiyyətlərin həyatı və taleyi mövzu edildiyi poemalarda ədəbi şəxsiyyətlər və tarixi-mədəni məsələlər konkret tarixi faktlar fonunda təsbit və inikas olunduğu kimi, müəllif mövqeyi etibarilə sərbəst yanaşmalar da olmuşdur. Ədəbi şəxsiyyət və tarixi janr problemi kontekstində ədəbi şəxsiyyətlərə və tarixi-mədəni dövrə həm konkret tarixin, həm də müasir dövrün prizmasından yanaşılmış, yazıçı mövqeyi tarixi poemanın ideya ağırlığını təşkil etmişdir. Müəlliflər ədəbi şəxsiyyətlər barəsində poema ərsəyə gətirən zaman dərindən və əhatəli araşdırmalar aparmış, konkret faktlarla bərabər el rəvayətləri və şəxsi təxəyyül gücü ilə əsərləri bəzəmiş, ədəbi şəxsiyyətlərin bitkin və mükəmməl obrazını yaradan əsərlər ortaya qoymuşlar.

- Məmməd Rahimin “Sarı Aşiq”, Hüseyn Kürdoğlunun “Aşiq və Yaxşı”, Hüseyn Arifin “Dilqəm”, İslam Səfərlinin “Ələsgər” tarixi poemalarında el sənətkarlarının şəxsiyyəti, taleyi, mühiti, müasirləri,



dünyagörüşü, yaradıcılığı müəlliflərin poetik qənaətləri fonunda yer almış, həm aşiq sənəti, onun mənəvi dəyərləri, milli miraslıq əhəmiyyəti göz önünə gətirilmiş, həmçinin müəlliflərin şəxsi düşüncə və qənaətləri janrın imkanları daxilində ortaya qoyulmuşdur. El sənətkarlarına tarixi poemalarda göstərilən poetik ehtiram bir tərəfdən xalqın mədəni həyatında onların tutduğu mövqe və oynadıqları rol ilə bağlı yer almışsa, digər tərəfdən müəlliflərin həmin ədəbi şəxsiyyətlərə və onların bənzərsiz, milli sərvət təşkil edən yaradıcılığına bəslənilən məhəbbət və verilən qiymətlə əlaqədar mövqe tutmuşdur.

- Orta əsrlərdə yaşayıb fəaliyyət göstərən görkəmli ədiblərimizin mükəmməl bədii obrazının yaradıldığı tarixi mövzulu poemalar bu sənətkarların həyatı, fəaliyyəti ilə bağlı olan, yalnız bəlli dairədə məlum olan gerçəklərin geniş dairədə aşkarlanması və kütləviləşməsi baxımından da ictimai fikir tariximizə öz töhfələrini vermişlər.

- M.Ş.Vazehə, Ağabəyim ağaya, X.Natəvana və M.F.Axundzadəyə həsr olunmuş çoxsaylı tarixi poemalarda ciddi axtarışlar, fərqli yanaşmalar kontekstində müəlliflər əsərdə dövrdən, zəmanədən, həyatın əzab-əziyyətlərindən, taledən narazılıq və şikayətləri, azğın hakimlərə, riyakar ruhanilərə, dini-sxolastik görüşlərə, çar mütləqiyyətinin işğalçı siyasətinə və s. qarşı mübarizələrini, humanist ideyalarını əks etdirmişlər.

- N.Xəzrinin “Heykəlsiz abidə”, A.Abdullanın “Vazeh”, N.Kəsəmənlinin “Yaddan çıxılmaz Qarabağ”, M.Rahim və H.Arifin X.Natəvan obrazını canlandırdıqları “Natəvan”, S.Rüstəmin “Səbuhini düşünərkən”, H.Arifin “Onlar görüşdülər”, T.Bayramın “Yaralı nəğmə” poemalarında XIX yüz il kimi mühüm tarixi, ədəbi-mədəni dövrün görkəmli şəxsiyyətlərinin obrazları, aparıcı məsələləri və müəllif qənaətləri ifadə edilmişdir.

- XX əsrin ədəbi şəxsiyyətlərindən olan C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, S.Vurğun və başqaları haqqında yaradılan poemalarda ədəbi şəxsiyyətə ehtiramla ciddi ictimai fikirlər bir arada özünə yer almış və müəlliflərin fikirlərini ifadə etmə vasitəsinə çevrilmişdir.

- Əliğa Kürçaylının “Durnalar cənuba uçar”, Rüstəm Behrudinin “Daha gülə-gülə ağlamaq olmur”, Məmməd Arazın “Mən də insan oldum”, “Qayalara yazılan səs”, H.Arifin “Yolda”, R.Rzanın

“Xalq şairi”, B.Vahabzadənin “Ağlar-güləyən”, N.Xəzrinin “Dağlar dağımıdır mənim”, F.Sadığın “Ömrün bir günü”, N.Həsənzadənin “Heybədə gözən şeir”, “Nəriman”, R.Rzanın “Xalq həkimi” tarixi poemaları özünün epik vüsəti, problematikası və ciddi ictimai məzmunu ilə Azərbaycan epik şeiri tarixində mühüm yer tutur.

- Əsər müəllifləri yaşadıkları dövrün sərt rejiminə baxmayaraq, mənsub olduqları xalqın azadlığı və müstəqilliyi haqqındakı arzularını məhz janrın imkanları və bədii obrazlar vasitəsilə dilə gətirmişlər.

- Azərbaycan poemasında repressiya qurbanlarının şəxsiyyətinə bəslənən ehtiram və ifadə edilən ciddi ictimai məzmun və faciə də yer almışdır. Tarixi-sənədli poemalar repressiyanın acı faciələrini yaşamış ədəbi şəxsiyyətlərə həsr edilən, obrazları yaradılan və ictimai problemlərin ehtişamlı yer aldığı əhəmiyyətli əsərlərdəndir.

- Tədqiqatda bu qənaətə gəlinmişdir ki, ədəbi şəxsiyyətlərin obrazının yaradıldığı tarixi poemalarda ədəbi şəxsiyyətə, tarixi dövrə müəllif yanaşması bədii nümunənin ideya-məzmun xüsusiyyətlərində əksini tapdığı kimi, yazarın yaşadığı dövrün problemlərini ifadə etmək baxımından da mühüm rol oynayır. Müəyyənləşdirilmişdir ki, tarixi poemalarda bir çox hallarda obrazı yaradılan ədəbi şəxsiyyətlərə münasibətdə tarixi gerçəklik müasir dövr-müəllif yanaşması ilə üst-üstə düşməmişdir. Bir tərəfdən də dövrün despotik idarəçiliyinin təsirləri, məlumatların ziddiyyətliyi və kəsadlığı poemalarda ədəbi şəxsiyyətlər haqqında fikirlərin təhrif olunmasına, obrazların tarixi şəxsiyyətlə üst-üstə düşməməsinə gətirib çıxarmışdır.

### **Tədqiqat işinin məzmunu müəllifin aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır:**

1. Azərbaycan tarixi poemalarının ədəbi qəhrəmanları // – Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2017. № 5 (86), – s. 49-54.

2. Azərbaycan tarixi poemalarında repressiya qurbanlarının xatirəsinə poetik ehtiram // – Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2018. № 5 (94), – s. 73-81.

3. Azərbaycan tarixi poemalarında İmadəddin Nəsimi obrazı // –Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2019. № 1 (98), – s. 35-40.

4. Azərbaycan aşıqlarına həsr olunmuş tarixi poemalarda el sənətkarlarına poetik ehtiram // – Naxçıvan: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin Elmi əsərləri, İctimai və humanitar elmlər seriyası, – 2019. № 3, – s. 204-214.

5. Cəlil Məmmədquluzadənin bədii obrazı Azərbaycan tarixi poemalarında // Cəlil Məmmədquluzadənin 150 illik yubileyinə həsr olunmuş “Dünyada sözdən böyük yadigar yoxdur” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, –Naxçıvan: – 29 noyabr, – 2019, – s. 63-68.

6. XX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrinin bədii obrazı tarixi poemalarda // “XX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, – Naxçıvan: – 17 dekabr 2019, – 2020, – s. 64-69.

7. Qabilin “Nəsimi” poemasında filosof-şairin bədii obrazı // – Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2020. № 1 (102), – s. 59-66.

8. Azərbaycan tarixi poemalarında M.F.Axundov obrazının bədii xüsusiyyətləri // Humanitar və ictimai elmlər üzrə I Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: Elmi İş. Beynəlxalq elmi jurnal, – 24 iyul, – 2020, – s.137-144.

9. Azərbaycan tarixi poemalarında Nizami şəxsiyyətinin bədii tərənnümü // – Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2020. № 4 (105), – s. 22-30.

10. Обращение к образу А.С.Пушкина в Азербайджанских исторических поэмах // – Баку: Литературный Азербайджан, – 2021. № 2, – с. 89-99.

11. The problem of personality and time in Mirvarid Dilbazi's historical poem “Mahsati” // – Дрогобиц: Актуальный питания гуманитарных наук: Дрогобицкого державного педагогического университету имени Ивана Франка, – 2021. Выпуск 39, Том 1, – с. 131-135.

12. The Problem of Personality and Social Reality in Historical Poems in which the Image of Samad Vurgun was Created. // 7th International Conference on Economics and Social Sciences, – Kyrenia, TRNC: – 7-8 may, – 2022, – p.473-478.

13. Nəriman Nərimanov obrazı yaradılan tarixi poemalarda

10. Обращение к образу А.С.Пушкина в  
Азербайджанских исторических поэмах // – Баку: Литературный  
Азербайджан, – 2021. № 2, – с. 89-99.

11. The problem of personality and time in Mirvarid Dilbazi's  
historical poem "Mahsati" // – Дрогобиц: Актуальний питання  
гуманитарних наук: Дрогобицького державного педагогічного  
університету імені Івана Франка, – 2021. Випуск 39, Том 1,  
– с. 131-135.

12. The Problem of Personality and Social Reality in Historical  
Poems in which the Image of Samad Vurgun was Created. // 7th  
International Conference on Economics and Social Sciences, –  
Kyrenia, TRNC: – 7-8 may, – 2022, – p.473-478.

13. Nəriman Nərimanov obrazı yaradılan tarixi poemalarda  
şəxsiyyət və sosial-siyasi gerçəklik. // – Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət  
Universitetinin Elmi əsərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2022. № 5  
(118), – s. 71-75.

14. Azərbaycan tarixi poemalarında Nafəvan obrazının  
sənətkarlıq xüsusiyyətləri // – Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət  
Universitetinin Elmi əsərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2023. № 1  
(122), – s. 85-92.

15. Azərbaycan tarixi poemalarında Ağabəyim ağa Cavanşirin  
ədəbi obrazı // – Naxçıvan: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası  
Naxçıvan Bölməsi, İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu, Axtarışlar,  
– 2024. № 1, – s. 17-21.







Dissertasiyanın müdafiəsi 01 noyabr 2024-cü il tarixində saat 14<sup>00</sup>-da Naxçıvan Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.39 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Azərbaycan Respublikası, Naxçıvan Muxtar Respublikası, Naxçıvan şəhəri, Universitet şəhərciyi, AZ7012, Naxçıvan Dövlət Universitetinin əsas binası, I mərtəbə.

Dissertasiya ilə Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Naxçıvan Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 27 sentyabr 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 23.09.2024  
Kağızın formatı: 60×90 1/16  
Həcm: 43263 işarə  
Tiraj: 100